

UOT 338.439(479.24)

ÖLKƏNİN ƏRZAQ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

İ.R. SULTANLI

Odlar Yurdu Universiteti

Ərzaq təhlükəsizliyi hər bir ölkənin milli iqtisadi təhlükəsizliyinin ən mühüm elementlərindən birini təşkil edir. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatında eləcə də dövlətin strateji maraqlarının qorunmasında mühüm rol oynayır. Bu baxımdan məqalədə ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin prioritetləri öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: ərzaq təhlükəsizliyi, qloballaşma, ərzaq bazarı, kənd təsərrüfatı, liberallaşdırma, klasterlər, dövlət tənzimlənməsi, tənzimləmə mexanizmləri.

Müasir şəraitdə ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, bütövlükdə milli təhlükəsizliyin təmin edilməsinin başlıca tərkib hissəsi olmaqla, siyasi suverenliyin qorunub saxlanılmasında mühüm vəsiti hesab edilir. Təsadüfi deyildir ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində milli təhlükəsizlik konsepsiyası qəbul etməklə yanaşı, eyni zamanda hər bir ölkədə ərzaq təhlükəsizliyinin doktrinası da işlənib hazırlanmış və həyata keçirilməkdədir. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində dəyişən iqtisadi konyunktur, o cümlədən bazar konyunkturu nəzərə alınmaqla ərzaq təhlükəsizliyi ilə bağlı davamlı olaraq proqramlar qəbul edilir və reallaşdırılır. Bu proqramlar əslində dəyişən iqtisadi şəraitə uyğun xarakter daşıyır və hədəfləri dəyişən şəraitə uyğun olaraq dəyişir.

Ərzaq təhlükəsizliyi ölkə iqtisadiyyatının elə bir vəziyyətini özündə əks etdirir ki, bu situasiya tam mənası ilə ölkənin ərzaq müstəqilliyinin qorunub saxlanılmasına imkan versin. Eyni zamanda ərzaq təhlükəsizliyi ölkə əhalisinin qida məhsulları ilə fiziki və iqtisadi cəhətdən əlverişli səviyyədə təmin edilməsinə xidmət edir. Ərzaq təhlükəsizliyi ilk növbədə əhalinin qida məhsulları ilə rəssional normalarından aşağı olmamaq şərti ilə qidalanmasına, eləcə də qida məhsullarının onların fəal və sağlam şəraitinə xidmət etməsini nəzərdə tutur və bu zaman ərzağın təhlükəsizliyi və qida məhsullarının keyfiyyəti də ön plana çəkilir. Təsadüfi deyildir ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində ərzaq müstəqilliyinin qorunub saxlanılması milli təhlükəsizliyin başlıca qaranlıqlarından biri hesab edilir. Artıq dünya miqyasında ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə xüsusi diqqət yetirilir və dünya üzrə kənd təsərrüfatı və ərzaq təşkilatı (FAO) fəaliyyət göstərir. Adı çəkilən təşkilat dünyanın bütün ölkələrində

kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalı, istehlakı, onların keyfiyyəti və əhalinin qida məhsullarına olan tələbatın ödənilməsi sahəsində davamlı olaraq monitorinqlər həyata keçirir. Adı çəkilən təşkilat tərəfindən ölkənin əmtəə resursları hesabına kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarına olan tələbatın ödənilməsinin hədd göstəriciləri müəyyənləşdirilmişdir. Bu baxımdan taxıl və kartof üzrə bu göstərici 95%, bitki yağı, şəkər tozu, balıq məhsulları üzrə 80%, ət və ət məhlulları üzrə 85% və süd məhsulları üzrə 90% götürülür. Beynəlxalq münasibətlər sistemində qloballaşma dalğasının güclənməsi, hər bir ölkənin dövlət təhlükəsizliyi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsini aktuallığa çevrilmişdir. Bu baxımdan ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi yerli məhsullar istehsalının artırılmasına, idxalı əvəzləməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Qlobal iqtisadi böhran ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinə də bu və ya digər şəkildə təsir göstərir. Belə ki, xüsusilə idxal kanallarından asılı olan ərzaq bazarlarında təbii ki, ərzaq məhsullarına olan ehtiyaclarının ödənilməsi sahəsində müəyyən problemlər yaranır. Bu problemlər ilk növbədə ərzaq bazarında davamlı konyunktur dalğalanmalarının baş verməsi, qiymətlərin səviyyəsinin yüksəlməsi ilə də sıx bağlı olur.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, qlobal maliyyə böhranının yalnız Amerikada ipoteka bankının yanlış siyasəti kimi səciyyələndirmək düzgün olmazdı. Belə ki, qlobal maliyyə böhranı, əslində son nəticədə inkişaf etmiş ölkələrin sosial-iqtisadi siyasəti sahəsində çatışmazlıqlardan və sistemli disproportionalardan irəli gəlmişdir. Bu proses xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi həyatına, o cümlədən ərzaq bazarına əhəmiyyətli dərəcədə mənfi təsir göstərmişdir. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində

problemlər, əslində iki aspektdə özünü büruzə verir ki, bunlardan birincisi, əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsi, ikincisi isə kənd təsərrüfatı ərzaq məhsulları istehsalının həcmnin azalması. Beləliklə iqtisadiyyatda qlobal maliyyə böhranı nəticəsində hər bir ölkənin iqtisadiyyatında təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin dayandırılması, işsizliyin davamlı olaraq özünü büruzə verməsi, inflyasiyanın artması, əhalinin gəlirlərinin aşağı düşməsi prosesləri baş verir və təbii ki, bütün bunlar əhalinin istehlak qabiliyyətinin aşağı düşməsinə də gətirib çıxarır. Belə bir şəraitdə əslində qlobal maliyyə böhranının doğurduğu problemlər ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində birinci adı çəkilən problemi aktuallaşdırır. İkinci məsələ isə, xüsusilə postsovet ölkələri məkanında, xüsusilə bu respublikalarda kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları istehsalının tələbatı ödəyəcək qədər istehsal edilməməsi ilə bağlıdır. Beləliklə ərzaq təhlükəsizliyi problemi əslində qlobal maliyyə böhranı şəraitində özünü daha çox aktuallığa çevrilir. Bu yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi ilk növbədə alıcılıq qabiliyyəti tələbin səviyyəsindən aşağı düşməsi və əmtəə təklifinin səviyyəsinin azalması təbii ki bütün bunlar ərzaq bazarında konyunktur dalğalanmaları yaratmaqla, daha doğrusu qiymətlərin səviyyəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxarmaqla hər bir şəxsin sosial-iqtisadi həyatına da nüfuz edir. Bunun nəticəsidir ki, bir sıra hallarda inkişaf etməkdə olan ölkələrdə daha ucuz və keyfiyyət baxımından aşağı olan məhsullara daha çox üstünlük verilir. BMT yanında Kənd Təsərrüfatı və Ərzaq Təşkilatı (FAO) hesablamalarına görə son 40 ildə dünya üzrə əhalinin sayı 9 milyarda çatmış əhalinin ərzaq məhsullarına olan ehtiyacı isə 1,7 dəfəyə qədər yüksəlmişdir. Təbii ki, ərzaq məhsullarına olan ehtiyacın artımı fonunda kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalı bu prosesi qarşılamaq iqtidarında olmamışdır. Belə ki, əhalinin sayı həndəsi silsilə ilə artdığı halda əhalinin qida məhsullarına olan ehtiyacını ödəyən sahələrdə məhsul istehsalı isə ədədi silsilə ilə artmışdır.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə kifayət qədər makroiqtisadi aspektdən yanaşılmalıdır. Daha doğrusu xüsusilə böhranlı situasiyalarda əhalinin qrupları üzrə gəlirlərin səviyyəsindəki diferensiasiyaya xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Təhlil göstərir ki, dünya ölkələri üzrə əhali qrupları arasında gəlirlərin səviyyəsindəki fərq bir sıra hallarda 4-6 dəfəyə qədər özünü büruzə verir. Ərzaq təminatı baxımından ən çox problemlərlə üzləşən kateqoriya əhalinin aşağı təminatlı təbəqələri, daha doğrusu aşağı təminatlı ailələri hesab edilir. Həmin ailələr bu və ya digər şəkildə minimal istehlak problemini həll etməyə çalışsalar da lakin həmin qida məhsulları

sağlam xarakter daşımır. Təkcə bir faktı qeyd etmək lazımdır ki, dünyanın ən inkişaf etmiş və qüdrətli ölkələrindən biri olan ABŞ-da əhalinin təxminən 80 mln nəfərinə müxtəlif formada ərzaq yardımları göstərilir ki, bu yardım alan əhali kateqoriyaları da bütövlükdə ölkə üzrə məcmu əhalinin təxminən ¼ -ni təşkil edir. Ümumiyyətlə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından liberal yanaşmada səmərəli məşğulluğun təmin edilməsi və etibarlı formada gəlir əldə edilməsi əsas götürülür. Adı çəkilən problemə liberal yanaşmanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bütün hallarda əhalinin effektiv məşğulluğu təmin edilsin və eləcə də həmin məşğulluğun təmin edilməsi hesabına əhali etibarlı şəkildə davamlı və təminatlı şəkildə gəlir əldə edə bilsin ki, ərzaq bazarında təklif edilən qida məhsullarını əldə etmə imkanlarına malik olsun. Modernləşmə şəraitində ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi probleminin həllində əhəmiyyətli vasitələrdən biri bu sahənin maddi əsasını təşkil edən kənd təsərrüfatında və qida məhsulları istehsalını həyata keçirən emal sənayesində texniki və texnoloji cəhətdən yenidən qurulma proseslərinin həyata keçirilməsidir. Məhz bu səbəbdən ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi kənd təsərrüfatı və emal sənayesinin modernləşdirilməsindən bilavasitə asılıdır. Kənd təsərrüfatı və emal sənayesində elmi-texniki tərəqqinin ən yeni nailiyyətlərinin tətbiqi, son nəticədə məhsuldarlığın səviyyəsinin yüksəlməsinə əlverişli şərait yarada bilər ki, bu da sahəvahidindən daha çox məhsul əldə edilməsinə və gəlirlərin artırılmasına və ərzaq bazarında məhsul bolluğunun yaranmasına gətirib çıxara bilər. Hal-hazırda kənd təsərrüfatında daxili istehsal prosesini kənd təsərrüfatının maşınları, traktorları, avadanlıqları olmadan təsəvvür etmək mümkün deyildir və bütövlükdə adı çəkilən istehsal potensialının mühüm elementlərini modernləşdirmədən kənd təsərrüfatında yüksək məhsuldarlığa nail olmaq mümkün deyildir.

Dünya təcrübəsi davamlı olaraq sübut edir ki, idxaldan asılılıq hesabına ərzaq təminatını yaxşılaşdırmaq effektiv olaraq mümkün deyildir və bu ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini zərbə altına qoyur və bu da dövlətin siyasi suverenliyini, eləcə də beynəlxalq konyunkturdan asılılığını şərtləndirir.

Modernləşmə şəraitində ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin ən mühüm istiqamətlərindən biri kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının stabil maliyyə fəaliyyətinə nail olunması və onların davamlı inkişafının əldə edilməsi ilə bağlıdır. Bu da həqiqətdir ki, kütləvi müflisləşmə, eləcə də rentabelliyin aşağı hədləri, qiymət münasibətlərinin tənzimlənməməsi, kredit qabiliyyətinin olmaması və digər bu kimi tendensiyalar kənd təsərrüfatının inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmır. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, modernləşmə şəraitində ərzaq təhlükə-

sizliyin təmin edilməsi ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər çərçivəsində ilk növbədə struktur və institusional xarakterli problemlərin həllinə də nail olunması ilə bağlıdır. Bu zaman ölkənin təbii-iqtisadi regionları üzrə kənd təsərrüfatı istehsalının məqsədəuyğun yerləşdirilməsinə nail olunması vacib şərtlərdəndir. Bu baxımdan bazar kon-yunkturunu əsas götürülməklə yanaşı, eyni zamanda dövlətin iqtisadi vasitələrlə stimullaşdırma tədbirlərindən də istifadə edilməsi vacibdir. Bu baxımdan xüsusilə kənd təsərrüfatının davamlı inkişafına nail olunmasına istiqamətlənmiş torpaq bazarının formalaşdırılması, xırda təsərrüfatların kooperasiya və assosiasiyalarda birləşdirilməsi, satış kooperativlərinin yaradılması və s. ön plana çəkilməlidir (2. s. 315).

Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin strateji məqsədi ölkə əhalisinin kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına nail olmaqdan ibarətdir. Bu prosesin təminatı isə kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının daxili resurslarını formalaşdırmaqdan ibarətdir. Daxili və xarici şəraitin dəyişməsindən asılı olmayaraq, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin əsas vəzifələrinə aşağıdakıları şamil etmək olar.

- əsas növ məhsullar üzrə yerli məhsullar hesabına ölkə əhalisinin tələbatının ödənilməsi
- istehlak olunan qida məhsullarının yüksək keyfiyyətinə və təhlükəsizliyinə dövlət tərəfindən təminatın verilməsi
- ərzaq təhlükəsizliyinə təhdid doğuran daxili və xarici faktorların qarşısının alınması

Dünya təcrübəsi göstərir ki, ərzaq təhlükəsizliyinin və cəmiyyətdə sosial sabitliyin əsasını aqrar istehsalın davamlılığının nail olunması təşkil edir. Bu baxımdan aqrar sahənin modernləşməsinə nail olunması dövlətin aqrar siyasətinin başlıca məqsədini təşkil etməklə, kənd təsərrüfatı istehsalının dəyişən şəraitə adekvat şəkildə fəaliyyət göstərməsi ilə sıx bağlıdır. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə kənd təsərrüfatının davamlı inkişafına nail olunması və ərzaq bazarının tənzimlənməsi aspektindən yanaşılmalıdır. Bu baxımdan ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin prioritet istiqamətlərini aşağıdakı kimi dəyərləndirmək mümkündür:

- kənd təsərrüfatında torpaq resurslarının şoranlığının qarşısının alınması və meliorasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi. Təbii ki, bu istiqamət ilk növbədə kənd təsərrüfatında faktiki məhsuldarlıq və potensial məhsuldarlıq arasında səviyyə fərqlərinin aradan qaldırılmasını özündə ehtiva edir;
- kənd təsərrüfatının emalı və saxlanması ilə bağlı geniş miqyaslı müəssisələr şəbəkəsinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi. Bu ilk növ-

bədə ərzaq bazar infrastrukturunun mühüm sahəsi olmaqla prinsip etibarilə kənd təsərrüfatı məhsullarının mövsümi situasiyalardan sonrakı dövrlərdə qıtlığının aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur və ərzaq bazarında sabitliyə nail olunmasına və eləcə də ərzaq bazarının yerli istehsal hesabına təmin edilməsinə istiqamətlənir;

- daxili və xarici ticarət infrastrukturlarının inkişaf etdirilməsi. Daxili ticarət infrastrukturlarına əsasən aşağıdakıları şamil etmək olar:

- a) kənd təsərrüfatı məhsullarının pərakəndə ticarət şəbəkələrinin inkişaf etdirilməsi;
- b) iri yaşayış məntəqələrində super marketlərin yaradılması;
- e) xüsusi infrastruktur sisteminin və topdan və pərakəndə satış bazarlarının yaradılması;
- c) dövlət və xüsusi sektorun qarşılıqlı əməkdaşlığı əsasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehlakçılara çatdırılması istiqamətində topdan ticarət şəbəkələrinin yaradılması;
- kənd təsərrüfatı klasterlərinin formalaşdırılması və onların idarə edilməsinin optimal strukturlarının müəyyənləşdirilməsi. Kənd təsərrüfatı klasterlərinin formalaşdırılması istehsalçının istehlakçıya qədər zəncirvari prosesləri özündə əks etdirir və bu zaman məhsulun satışı, saxlanması və istehlakçıya çatdırılması ilə bağlı uzun müddətli bir zəncir formalaşdırılır ki, bu zaman ilk növbədə məhsulun itkisiz çatdırılması, eləcə də daşınması və nəqliyyat xərclərinin azaldılması və digər bu kimi tədbirlər ön plana çəkilir;
- kənd təsərrüfatında kooperasiya münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi. Bu ilk növbədə xırda təsərrüfatların iri təsərrüfatlardakoooperasiya münasibətləri formasında birləşdirilməsini və könüllülük prinsiplərinə əsas götürülməsini özündə əks etdirir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı mövcud destruktiv tendensiyalar ərzaq bazarında qiymətlərin artımında müşahidə edilir. Daha doğrusu ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin daxili və xarici mənbədən olan təhdidlər ərzaq bazarında qiymət artımına təsir göstərir. Təhlil göstərir ki, 2007-ci ilin sonu 2008-ci ilin əvvəlindən etibarən dünya bazarında əsas növ kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının qiymətlərinin kəskin artımı müşahidə edilmişdir. Son illərə qədər dünya bazarında kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının qiymətlərinin bu və ya digər şəkildə aşağı düşməsi halları müşahidə edilirdi. Lakin 2007-ci ilin sonu 2008-ci ilin əvvəlindən etibarən kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının qiymətlərin son iki on illiyin orta səviyyəsini belə üstələmişdir. Bir çox analitiklər bu tendensiyanı başqa bir faktorla əlaqələndirməyə çalışırlar. Belə ki, ərzaq məhsullarına olan yeni tələb

formalaşır və bu tələbin formalaşması isə ilk növbədə onunla bağlıdır ki, bütövlükdə ərzaq məhsullarından, kənd təsərrüfatı məhsullarından bioloji yanacaq növlərinin istehsalı məqsədi ilə istifadə edilir ki, bu da dünya bazarında kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının qiymətlərinin artımını şərtləndirir. Təbii ki, hansı məqsəddən istifadə edilməsi təyinatından asılı olmayaraq, bu məlumat aztəminatlı əhali kateqoriyaları üçün kifayət qədər arzuolunmaz, daha doğrusu xoşagəlməz bir tendensiya sayılır. Çünki, aztəminatlı əhali kateqoriyaları öz gəlirlərinin əhəmiyyətli hissəsini əsas növ qida məhsullarının istehlakına xərcləyirlər. BMT yanında Dünya Kənd Təsərrüfatı və Ərzaq Təşkilatının (FAO) məlumatlarında göstərilir ki, 2005-ci ildən 2008-ci ilə qədər olan dövrdə dünya ərzaq bazarında təklif edilən ərzaq məhsullarının qiymətlərinin artım tempi, son nəticədə dünya üzrə yoxsul əhali kütləsinin təxminən 100 milyona qədər artmasına gətirib çıxarmışdır. Baxmayaraq ki, aztəminatlı əhali kateqoriyalarının əhəmiyyətli hissəsi bilavasitə ərzaq məhsullarının satıcısı qismində çıxış edir. Bir sıra analitiklər və dövlət rəsmiləri isə hesab edir ki, son zamanlar ərzaq məhsullarının dünya bazarında

bahalaşması onun inkişaf etməkdə olan ölkələrdə çatışmazlığı əsas etibarilə kənd təsərrüfatı məhsullarının ticarətinin liberallaşdırılması, daha doğrusu beynəlxalq münasibətlər sistemində qloballaşma prosesinin dərinləşməsi ilə əlaqələndirilir. Odur ki, dünya ərzaq bazarında əsas növ ərzaq məhsullarının qiymətlərinin artımı, son nəticədə belə bir stimulaşdırır ki, əksər ölkələr əsas qida məhsulları ilə yanaşı, xüsusilə daha bahalı qiymətə satılan ixrac məhsullarını istehsal etməyə üstünlük verirlər. Məhz bu baxımdan çıxış etsək, belə qənaətə gəlmək olar ki, əslində ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər əhalinin qida məhsulları ilə təminatının yaxşılaşdırılmasına yönəldilməli və bu zaman ölkə hökumətləri ilk növbədə əsas növ ərzaq məhsullarının istehsalının stimullaşdırılmasına istiqamətlənmiş azad siyasət və ya ticarət siyasətləri tədbirləri gerçəkləşdirməlidirlər. Kifayət qədər proteksionist yanaşma olsa da belə əslində belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, məhz bu yolla ərzaq təhlükəsizliyinin yönəldilməsinin başlıca meyarı olan özünütəminat səviyyəsinin yüksəldilməsinə nail olmaq mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. A.F.Abbasov. Ərzaq təhlükəsizliyi. Bakı 2007. 602 s. 2. Продовольственная безопасность России коллектив авторов А.В. Гордеев, И.Г. Ушацов, А.И. Алтухов, А.П. Серпов и др. Москва. 2008. 555 с.

Направления обеспечения продовольственной безопасности страны

И. Р. Султанлы

Производственная безопасность является одним из важных элементов в национальной и экономической безопасности каждой страны. Обеспечение продовольственной безопасности играет важную роль в надежном обеспечении населения продукцией питания, а так же в защите стратегических интересов страны. С этой точки зрения, в этой статье нашли свое отражение приоритеты по обеспечению продовольственной безопасности страны.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, глобализация, продуктовый рынок, сельское хозяйство, либерализация, кластеры, государственное регулирование, механизмы регулирования.

Directions of ensuring food security country

I. R. Sultanli

The food security is an important factor for the national and economic security of each country. The ensuring of production safety plays an important role in ensuring people confidently with foodstuffs, as well as in protecting the strategic interests of the country. Therefore, this article considers food security's priorities of the country.

Key words: food security, globalization, food market, agriculture, liberalization, clusters, government regulation, regulatory mechanisms.